

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 23

Fylke: *Hlidmark*

Tilleggsspørsmål nr.

Herad: *Elverom.*Emne: *Bordskikk til hverdags*Bygdelag: *Bjørset grenda.*Oppskr. av: *Olav Furuset*Gard: *Bjørset skule*(adresse): *Jömna st.*

G.nr. Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. *Berne delvis.*

B. Eller om den er etter andre heimsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

*Paula Bråten ca 80 år, Jödnåds kone, Jömna.
Mathilde Sorperud, 77 år, husmor, — " —*

SVAR

1. Ein satt satt stött ved bordet og åt. På somme stader kunne kokka eller matmora eta ved kjøkkenbenken når det ein dag var sers mange til bords. Legde folk fekk somme stader sitte ved muren og eta.

2. Til 1870 åra var det skikken at alle åt ved same bordet. Men frå den tida vart det meir og meir brukt ein bordsetting for sjølvfolket, ein for handverkarar, og ein for tenestefolket. Slik gjekk det i Jostna Bjørset ved denne tid, fortalde Olaus Bjørseth (f. 1846). I Bronka var det slik da Paula Bråten tente der i 1890-92.

3. På smågardane, der dei berre leiger folk i onnene, et alle ved same bordet. På større gardar et sjølvfolket helst i eit rum for seg, men på same tid som tenestefolket. Iugurden kunne det ofte hende sjølvfolka åt litt seinare enn tenarane.

4 Paula Bråten fortalde frå Bronka i

1890-92 at sjöbrefolka gjerne at annan og helst beke mat enn tenestefolka. Fr våre dagar et dei det same både husbondefolk og tenarstjöl om dei et kvar for seg.

5. Huslyden et på kjøkkenet til dagleg.

6. Berre når det kjem framandfolk til gards et ein i storstua. Julekvelden et huslyden i storstua ofte.

Sjå ellers sp. nr. 4.

7. Alle har sine faste plasser. Som regel sitt husfaren ved eine tverr-enden av bordet.

8. Ukjendt.

9. Det må vera lenge sia ein slutte å kalle husbondens plass högset.

Fr "gamlestua" i Lör Bräken, riven i 1880, var högsetet på veste langveggen. Det var markert ved at pannen låg eit par tommer lenger ut bak högsetet ^{ben} ^{ben} eller på veggen. Rund denne flata var det ei ramme av utgåra lister. Her banka ein brudfolka i brudlaup, og ellers andre gilde gjester.

10. Det er ingen spesiell hedersplass i stuene nå, men gjestene blir bedt om sette seg først.

11. Det var vanlegvis ikkje nöye med handvask för ein gjekk til bords. Berre når ein hadde kjörd mökk eller gravd pokker det vart gjort. Det vart da gjerne sagt at ein ikkje måtte vaska seg i same vafnet, for da vart dei uvenner. "Det er ^{berre} rein mökk," var svaret når det var spurlag om ein ville vaska hendene för maten ellers. Lik er det ^{mye} ^{emne}.

Det har alltid vore god folkeskikk å ta av seg lua når ein åt. Tjöl om dei åt under åpen himmel gjorde dei flest det. Ein måtte syne respekt for Guds lånet. 12 Grat og mjölk åt alle av same tran. I Bronkegarda brukte dei ennå dette i 1892. Likeins gjorde dei med allslags suppe. Flesket var skilta ut på flatbrödbiter, men alle dypa poteter i same feitpanna. Gamle folk brukte gjerne å legge grantklumpen oppi det felles mjölketranet. Det kalte dei "oppilagf". Ellers tok dei ei lugg grant og dypa i mjölketranet.

Armund Torperud (f. 1869) og systerhans, Mathilde Torperud (f. 1873) kunne ikkje hugse det hadde vore brukt å eta av same fatet på Torperud. Ei gjente frå Bjørsetgrenda tente i Løten i 1890-åra. Ho hadde tala om kor lei ^{horra} denne ihop etinga. Ho var ikkje vandt dette heimanfra. Ho var frå ein liten plass. Når ein ser bort fra Bronkegarda, som ligg for seg sjöl ved Våler grensa, ser det nesten ut til at denne eteskikken tok til å bli avleggs i Bjørsetgrenda i 1880-90-åra.

Når ein et grant ^{er det} brukte ein både å drikke av kopper, og å helle mjölk oppå granten.

Kopper. Det har ikkje vore råd å få greie på når dei tok til å bruke kopper. På Torperud hadde dei brukt kopper så lenge Mathilde (f. 1873) kan hugse. Til å byrja ~~v~~ med var det store

x Mjölkekopper

hankelause kopper dei kalte spellkummen.
 3 Bronka fekk tenara mjölk i fellestau,
 men kaffi i kopper i 1892.

12. Til kvar dags bruker ein ennå ^{ei} sette
 gryta på bordet på eit lokk som under-
 lag.

For gammalt sette dei fram klubb i
 tran. Likeeins med grauten. For våre dagar
 anser ein grauten ogy på tallerkner
 og let han få stå og kolna sit
 för måltidet.

Er det framande i huset som ein
 sjeldan ser, eller ein reknar for å
 vera finare folk, blir dei traktert
 i stua. Da blir maten bore inn
 på steintøyfat.

14. Spekeflesk kunne dei av og til
 eta på det viset at dei la det
 millom to flatbrödbiter. Men noe
 namn har eg ikkje hørd på det.

15. Gamle folk bruker å ta sukker-
 biten i munnen når dei skal drikke
 til. Nå er det ikkje halde for å vera
 god bordskikk lenger.

16. Ein kan ennå sjå somme drikker
 kaffi av skåla, men det er rekna
 som dårleg bordskikk.

17. Tenarane brukte ikkje gaffel i Bronka
 i 1892. Dei brukte kniven og støtta
 på med fingrane.

18. Kara nytta tollekniven som mat-
 reidskap i skogen. Ellers brukte ein
 fjukke kniver, kalt bordjungar.

19. Alle hadde si eiga skje, gjerne
 merka med namn. Julius Teyn dalen

- var flink til å laga brestjeer. Han brukte voksne emner. Paula Bråten hadde skj han hadde laga. Den hadde ei utskoren høne på skaftet. På Grundssetmarknaden kunne ein få kjøpt brestjeer til 7 øre stykket. Her var brukt rett kløyvd ved, så sterke var dei ikkje. I 1890 åra kom i bruk blekk-sjeer, men dei var ofte så krasse at ein skar seg i munnsvikene av dei. Skjeene vart sett i ei spit (list med hol til skjeskaftet) eller einsprekk i veggene. I millom 1880-90 vart det vanleg å vaske opp skjeene etter måltidene.
20. I Bronka nytta dei tretallerkner til sild i 1890. På Torperud brukte dei tinn-tallerkner i 1880 åra. Det ser ut til at steintøytallerkner vart vanleg i 1890 åra.
21. Ein brukte ikkje bordduk til kvardags. Det er heller ikkje brukt nå.
22. Voksduk har vore svært mykje brukt sia første verdskrigen.
23. Husmora skifte ut søvlet. I Bronka la kokka flest på brødstykker til kvar ein bortetter. Feiket stod i steikepanna eller koppar, og her duppe dei protene sine alle som nådde til. Flatbrød kunne alle ta dei ville av.
24. Husmora delte ut smør, ost, kjøtt og flest. Men grønet kunne dei eta fritt i Elverum i vanlege år. Paula Bråten tenk på Braskemd i Våler (Solør) i 1885. Her skifte dei eit vanleg ovsbrød til 5 mann som eftasverd. x
25. Alle fekk like store porsjoner.

6.
25-26 Når barna var 6-7 år skulle dei eta utan hjelp ved bordet. Dei fekk forsyne seg sjølve. Mor og eldre søsken hjelper dei minste med maten.

27. Paula B. bygde maten for barna sine når dei var små. Den yngste kom til i 1914. ^{Attil}Eller fekk dei suge til dei var to år.

28. Det har vore lite brukt å lesa for maten. Ingen av mine kjelder har noe å fortelja om det.

29. Det var synd å snakke ved bordet, eller med mat i munn.

30. Verre enda var det å le ved bordet.

31. "Mannen visste ikke at kjerringa var galen for ho tok til å synge ved bordet," heiter det i eit ordtak i Ølverom.

Satt småbarna og slo kelane mot krakken eller benken medan dei åt tala ein strengt til dei og så at dei hogg ved åt yruken når dei for slik åt ved bordet.

32. Ved festmåltider satt øin ved bordet til alle var ferdig med etinga. Til kvardags går dei frå bordet etter som dei er ferdig. Slik ser det ut som ein har brukt det i mannsminne.

33. Til kvardags seier ein sjeldan takk for maten, skjönt det har kanskje vorte meir brukt i den siste tida.

34. For gammalt sa dei: "Ligne maten", når dei kom inn der folk åt.

Nå seier dei gjerne: "Je kjem mens dø' er som blidest."

35. Det kunne vera etter som et med det å by framandfolk som kom inn under måltidet mat med seg.

Var det ein fornem kar bad dei han ut i stua for å sitte så lenge. Ellers vart han gjerne beden med til bords hvis det var på ein smågard. På ein storgard kunne det vera så ymse med dette.

36. For gammalt var det gjerne slik at alle framande som kom til gards skulle ha mat. Ingeborg Halberg i Klåberget (d. 1947 - 92 år gamal) slapp ingen fra garden før dei hadde fått mat. Det skulle ikkje vera skilnad åkke på tater eller prest i matvegen der på garden, sa ho. Under krigen hjalp ho to russere med mat. Da tyskerane kom og var himmlans galne for det, sa ho: "Ingen har gått sultne frå Klåberget i mi tid, og er dø' sultne står det mat ferdig åt dø'kk av." Korleis det nå var gjorde dei ikkje meir ved det.

I våre dagar har det vorte mye mindre av denne mattrakteringa.

38. Ein kopp kaffi skulle støtt den ha som kom innom. Tjelen stod på heile dagen. Mange stader er det slik ennå.

39. Ein framand gjest vart traktet i stua. Husbonden åt som oftest saman med han.

40. Det var, og er ennå, god folkeskikk

8.
å ta seg nò til bords.

Det kunne gå for seg omtrent slike: Om ei stund vart den framande bydd på kaffi, eller mat. "Du får versegod setta deg bortåt," seier gubben sjøl. "Å takk, men je sker ikke gjöra noe byderi hell." seier gjesten. "Det er full ikke noe foli bryet. Kom nå." Når dei så har nødd han slik ein to-ti gonger går han sakte bortåt bordet. Så seier gubben sjøl eller kjerringa: "Du får forsyne deg nå. Å ta bortåt deg nå." Om ei stund: "Men er du så småtarendes da? Ta bortåt deg nå." Gjesten svarer da gjerne: "Je synes je hell på, å je." Til ein som var bydd, men ikkje ville ha meir sa dei: "Ja, er du bydd, er du skjenkt." Vår det folk dei kjente svært godt sa dei: "Du får forsyne deg sjøl. Vi har ingen versegodkar her."

Når gjesten hadde eti reiste han seg frå bordet, vendte seg mot kvar ein av husets folk og sa: "Takk for maten." Dei svarar: "Vel bekommin." Sia sa gjerne mannen sjøl: "Du får setta deg at ei stund, du har det full ikke så travelt."

41. Skal ein gjest ete alene får han oftast sitte alene. Kjerringa går borti dörglytten ein gong i millom og seier: "Du får vere forsyne deg nå."

37. Ein tilfeldig gjest fekk alltid ekstra traktement. Det er slik ennå hos dei aller fleste.